

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Володимир Мельник

**РАЦІОНАЛЬНІСТЬ
У НЕКЛАСИЧНИХ
ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЯХ**

Монографія

Львів
2023

УДК 165.63:001.891

М 48

Рецензенти:

д-р філос. наук, проф., чл.-кор. НАПН України *В. В. Льїн*
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
д-р філос. наук, проф. *З. Е. Скринник*
(Львівський національний університет імені Івана Франка)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол № 49/6 від 29 червня 2023 р.*

Мельник Володимир

М 48

Раціональність у некласичних та постнекласичних трансформаціях : монографія / Володимир Мельник. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. – 488 с.

ISBN 978-617-10-0839-7

Окреслено, що книга є результатом філософських досліджень сутності поняття раціональності та критеріїв науковості. Проаналізовано еволюцію наукового раціоналізму – від трансцендентальних універсалій до повсякденної раціональності. Особливу увагу приділено критеріям раціональності соціогуманітарного пізнання нелінійної раціональності в постнекласичній науці. Окремо розглянуто широке коло питань модифікації позанаукової раціональності в сучасному плюралістичному світі.

УДК 165.63:001.891

ISBN 978-617-10-0839-7

© Мельник Володимир, 2023

© ЛНУ ім. Івана Франка, 2023

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. Епістемологічний ідеал у перспективі наукових революцій	9
1.1. Поняття ідеалу та критеріїв науковості	9
1.2. Критерії науковості у класичній науці	42
1.3. Перегляд критеріїв науковості в некласичній науці	57
1.4. Інституційна основа наукової раціональності: Університет.....	98
Розділ 2. Наукова раціональність у трансформаціях некласичного знання.....	113
2.1. Раціональність як філософська проблема за умов кризи раціоналізму	115
2.2. Еволюція наукового раціоналізму: від трансцендентальних універсалій до повсякденної раціональності.....	148
2.3. Раціональність соціогуманітарного пізнання.....	189

Розділ 3. Виміри нелінійної раціональності у постнекласичній науці	243
3.1. Постнекласична філософія: тенденції генези нової раціональності.....	244
3.2. Синергетична природа постнекласичної раціональності	255
3.3. Проблема людиновимірності у постнекласичній раціональності.....	281
3.4. Холізм як сутнісна характеристика постнекласичної раціональності	293
3.5. Раціональність у контекстах постгуманізму і трансгуманізму.....	306
Розділ 4. Модифікації позанаукової раціональності у плюралістичному світі ХХ–ХХІ ст.	344
4.1. Економічна складова у причиново-наслідкових залежностях конституювання раціональності.....	347
4.2. Комунікативна раціональність як антитеза кризи раціоналізму.....	370
4.3. Релігійний раціоналізм у секуляризованому світі ХХІ ст.....	385
4.4. Раціоналізм у моральній теорії та практиках.....	402
4.5. Раціональні засади мистецьких практик	418
4.6. Раціональність у контекстах повсякденності	430
4.7. Політичне поле як квінтесенція раціонального вибору.....	445
4.8. Раціональність в оптиці «аналітичної філософії технології»	465
Висновки	483

ПЕРЕДМОВА

Тема раціональності завжди є актуальною і у філософії, і в науковому мисленні загалом. Проте її проблематизація – це особливість певного етапу історичного розвитку, коли скепсис, сумніви, недовіра до розуму і його здатності вирішувати пізнавальні й соціально-практичні проблеми досягає критично небезпечного рівня. Так, відбувається й сьогодні, коли прогресистські концепції сцієнтистського та технократичного оптимізму витісняються посттехнократичними теоріями, що артикують загрозу всій земній цивілізації з боку науково-технічного розуму.

Перехід від класичного просвітницького раціоналізму з його всеосяжним Розумом, що утворює собою метафізичну основу всього суцього, до раціоналізму неklasичного й постнеklasичного супроводжувався глибокими змінами суті й розуміння раціональності як базису західної світоглядної системи загалом й наукового мислення зокрема. Перехід до розуму наукового й позитивно-наукового, по суті, означав локалізацію раціональності через її самоздійснення саме в пізнавальній діяльності. Тут відбувалася більш тонка диференціація й деталізація сфери повноважень, впливу й самореалізації розуму. Претензії розуму на всезагальність

і цілісність, які в класичну добу надихали мислителів на конструювання раціональних структур, сьогодні втрачають свою значущість. Філософський розум як засіб осягнення усезагального та необхідного трансформується в розум науковий, наближаючись за своїм змістом до логічності та дискурсивності знання.

Можна розглядати це як спеціалізацію, *професіоналізацію, ускладнення сфери розумного*. Згадаймо, що в добу класичного раціоналізму лише окремі особистості мали реальну можливість займатися інтелектуальною діяльністю, хоча право мислити вважали універсальним, і, головне, закони мислення не вважалися надто складними. Сьогодні усе навпаки: реально займатися інтелектуальною діяльністю мають змогу майже всі, але по-справжньому спроможною до цього є незначна кількість індивідів, позаяк принципи й правила сучасної раціональності стали складними, до розуму ставляться набагато жорсткіші вимоги.

У світлі цих вимог наукова раціональність – це характеристика науки з погляду відповідності наукового знання та процесу його генерації певному спектрові принципів. Основні з них репрезентує так звана *стандартна модель раціональності*, сформульована представниками Львівсько-Варшавської філософської школи й дотепер визнана та функціональна в системі наукового мислення. До стандартної моделі раціональності належать принципи:

- 1) ясність мислення і точність його артикуляції;
- 2) врахування вимог логіки;
- 3) належне обґрунтування.

У процесі історичної еволюції науки та епістемології до цих базових принципів у різний час і в різних системах аргументації, як зазначено на сторінках цієї праці, було долучено низку додаткових вимог, зокрема такі:

- пояснюваність на засадах причиново-наслідкових залежностей;
- доцільність та методичність;
- ефективність;
- ощадливість щодо засобів досягнення мети;
- гармонійність й узгодженість елементів;
- системність;
- прогностичність;
- мовна точність та доступність для інтерсуб'єктивної комунікації;
- незалежність від емоційно-вольових проявів;
- критичність;
- придатність до вирішення теоретичних та практичних проблем.

Проте наведена спроба дефініції наукової раціональності окреслює лише загальний зміст цього поняття. Щоб досягнути місце раціональності в системі ідеалів та критеріїв сучасної науки, необхідно повернутися до її розгляду в значно ширшому значенні – як одного з визначальних феноменів західної культури, еволюція якого детермінувала собою основні цивілізаційні процеси. Саме з такого погляду ми передбачаємо розглянути еволюцію раціональності у єдності двох її аспектів.

По-перше, раціональність як історично визначена модель дисциплінарного знання, його способів організації, опису, логіки, критеріїв доказовості, інструментів верифікації. Як такий взірець конкретний тип раціональності, ґрунтуючись на філософському світогляді, створює основу наукової парадигми. Про це йдеться в розділі 1 «Епістемологічний ідеал у перспективі наукових революцій». У який спосіб історично відмінні між собою системи критеріїв наукової раціональності утворюють моделі, за допомогою яких створюється образ

«раціональної науки», проаналізовано в розділах 2 «Наукова раціональність у трансформаціях неklasичного знання» та 3 «Виміри нелінійної раціональності у постнеklasичній науці».

По-друге, ми розглядаємо раціональність як систему принципів визначення місця людини у світі, сприйняття розуму, науки, процесу перетворення світу на засадах антропних його вимірів та свідомого цілепокладання. У такому сенсі принципи раціонального мислення та поведінки проймають собою систему соціальних цінностей, визначають типологічні риси культури та історично сформовані антропологічні моделі. Аналізу цих вимірів раціональності, її всеосяжного впливу на буття людини в сучасному світі присвячено підрозділ 2.3. «Раціональність соціогуманітарного пізнання» та розділ 4 «Модифікації позанаукової раціональності у плюралістичному світі ХХ–ХХІ ст.».

Ми ґрунтуємося на переконанні, що проблема раціональності є сьогодні не уможлядно-теоретичним питанням, а запитом про виживання нашої цивілізації, яка у своєму розвитку наблизилася до певної межі. Тому мірою раціональності має бути не прагматична віддача від раціональних схем мислення та діяльності, а соціальна ціна досягнень науково-технічного розуму, постулат про абсолютну самоцінність людської персональності.

Наукове видання

МЕЛЬНИК Володимир Петрович

**РАЦІОНАЛЬНІСТЬ
У НЕКЛАСИЧНИХ
ТА ПОСТНЕКЛАСИЧНИХ
ТРАНСФОРМАЦІЯХ**

Монографія

Редактор *Юлія Глиняна*
Комп'ютерне верстання *Світлани Сеник*
Обкладинка *Василя Рогана*

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 28,4. Тираж 300 пр. Зам.
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні «Коло»,
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи.
Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.